
LATVIJOS LIETUVIŲ – SKYRONIŲ, NERETŲ IR AKNYSTŲS – ŠNEKTŲ FONETIKA

Kazimieras Garšva

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Latvijoje už Lietuvos Respublikos sienos yra *Skyronių* (panevežiškiai), *Neretų* (kupiškėnai) ir *Aknystos-Subačiaus* (uteniškiai) pakraštinės šnektos. Jos yra pagrindinio lietuvių kalbos ploto tęsinys. Kita rytų aukštaičių – vilniškių – tarmė Latvijoje yra mūsų aprašyta¹.

SKYRONIŲ ŠNEKTA

Ši šnektą turi pereinamųjų ypatybių tarp vakarų bei rytų panevežiškių. Ji yra 7 km į šiaurę nuo Smilgių. Būdinga biržiškių ypatybė yra nevisiškai dėsningas pūtininkavimas: *tūt* „tą“, *tūt kart* „tąkart“ („tuokart“), *úndo* „vanduo“ (bet vns. klm. *ván'dene*~vandenio „vandens“, *pímpe/pémpe* „pempė“, *ráugu* „raugą“, *salīklu* „salyklą“, *roñkom* „rankoms“, *vālondu* „valandą“ ir pan. Balsis *u* < *u* čia dažnai sutampa su *u* < *u*, plg. *ā* lu „alų“. Šiaurės vakarų ir rytų panevežiškiai nevienodai taria vardažodžių vienaskaitos galininko galūnę – *o* (<*q*) arba *u* (<*q*), plg. *viēno/viēnu* „viena“. Tai galėtų būti ir senesnė pontininkavimo-pūtininkavimo ypatybė, ir didesnė ar mažesnė nekirčiuotų *u*, *i* redukcija.

Panevežiškiai išlaiko pokirtinį *u* vardažodžių daugiskaitos kilmininke (plg. dgs. kilm. *vaiku* „vaikų“ – vakarinių panevežiškių vns. gal. *vaiko* „vaiką“), tariamojoje nuosakoje (*būtu* „būtų“ – vakarinių panevežiškių *būtō* „būtą“). Skyronių šnektose bendrinės kalbos *ę* atitinka balsio *i* variantai *i*, *i*: *brū.ki.s* „brukęs“, *soáugis* „suaugęs“, *vī.ris* „viręs“, *skī.ły* „skyle“ (vakariniai panevežiškiai galiniame pokirtiniame skiemenyje čia turi *ę*, po kietojo *l* – *ę*).

Išskirtinė Skyronių šnektos ypatybė yra fakultatyvus balsių *i*, *u* platinimas-neplatinimas pokirtiniame galiniame ir kirčiuotame skiemenyje, plg.: *ī.štr'ōn* „ištrina“, *tēkēn* „tekina“ – *sālin* „salina“, *ū.špil*~užpilia „užpila“, *ī.šurk* „išurkia“; *gr'ōñ.dos*~grindos „grindų“, *roñ.kom* „rankomis“, *š'ōłtos* „šiltos“ – *smil'g's* (nebe *smēlg's*) „Smilgiūs“, *šviñ'.te* (ne *š'v'ēñ'.te*) „šventė“, *puř.ve* (ne *poř.ve*) „purvai“, *lī.ns/l'ōns* „linūs“, *vā.łondu* „valandą“ – *vā.lunds* „vālandas“ ir panašūs skirtumai aiškintini paribyje nenuosekliu pūtininkavimu ar nebenuosekliu pokirtinio *u* platinimu.

Kaip visų šiaurės panevėžiškių, Skyronių šnekto nekirciuoti *é, o* gali būti ir siauriniami, ir nesiaurinami, plg. *dž'uvì.n/dž'ovì.n* „džiovina“. Prieškirtiniai balsiai *é, o* dažniau siaurinami prieš aukštutinio pakilimo balsius. Kitose pozicijose jų kokybė paprastai išlaikoma. Tarmėje ir aptariamoje šnektoje veiksmažodžių priešdėliuose, šaknyse ilginami trumpieji balsiai *a, e*, pvz.: *ā-pmer'k'* „apmerkia“, *nēt'ak* „nėteka“, *v'ā-ždava* „vėždavo“. Trumpieji balsiai yra pailgėję ne iki pusilgių, kaip kai kas mano, o iki ilgųjų. Bendrašakniuose su latvių kalba žodžiuose kirčiuoti balsiai *a, e* išlieka trumpi (kaip ir latvių kalboje), plg. *lāt'vijo* „Lātvijoje“, *trāktor's*, „trāktorius“.

Skyronių šnekta iš gretimo lietuvių kalbos ploto išsiskiria ir tuo, jog kirtis latvių kalbos pavyzdžiu gali būti atitrauktas į daugiaskiemenių žodžių pirmąjį trumpąjį skiemenį, plg. *lašēn'u* (< *lašēn'u*) „lašinių“. Kartais tariamas ir šalutinis kirtis, kuris gali būti tradicinis (*bí.ržuōs'* „Biržuose“, *pí.rmutì.nis'* „pirmutinis“) ir atsiradęs greičiausiai dėl latvių kalbos įtakos (*ā.pmāiša* „apmaišo“).

Tarmėje ir šnektoje dažniausiai kokybiškai redukuojamas uždarnos ir atviros galūnės trumpasis balsis *a*, vietoj jo (ir kitų) nebetariant jokio „murmamojo“ balsio. Pereiginių ir pakraštinių šnektų ypatybė – kitų trumpųjų galūnės balsių fakultatyvus išlaikymas (*miēžis'* „miežius“, *saūs* ~~ES~~ *saūss* „sausas“, *sprūngulis'*, *pāskui*), priebalsių ilginimas prieš kokybiškai redukuotus trumpuosius balsius (*mīs^{sss}* „misà“, *v'òs^{ss}* „visà“), nenuoseklus kirčio atitraukimas, plg.: *pagal'is'* (nebe *pāgal's'*) „pagalys“, *pagal'ù* (nebe *pā-galu*) „pagalių“, *pavalkè* (ne *pā-valkε*) „pavalkai“, *ne-ẓ̌inò* (ne *než'òno*) „nežinau“, *namè/nàme* „namai“, *vaikè/vaīke* „vaikai“. Nekirciuoti dvigarsiai *ie, uo* panevėžiškių tarmėje ir Skyronių šnektoje dažniausiai vienbalsinami (*ie* čia dažniau verčiamas platesniu *e*, o ne *ę*): *mestē'l's'* „miestelis“, *pev'āla* „pievelė“, *jodū'ju* „juodųjų“. Būdinga biržiškių ypatybė yra galinio skiemens ir vienskiemenių žodžių dvigarsio *uo*, kartais ir *ai*, vienbalsinimas: *sēso* „sesuo“, *ú.ndo* „vanduo“, *nò* „nuo“, *tòs* „tuos“, *akuòts*; *kai'p/kèp* „kaip“, *tèp-teip* „taip“, *visèp* „visaip“.

Skyronių šnektoje išlaikoma visų panevėžiškių ypatybė minkštinti priebalsius prieš buvusius ar tebesančius priešakinės eilės balsius ir po jų: *būt'* „būti“, *tár'p'* „tarpe“ (ir *kòl'* „kol“, *mān'* „man“, *gāl'* „gal“), *sáujis'* „saujas“, *bèt'* „bet“. Skyronių šnektoje dėl latvių kalbos atsiradusi išskirtinė periferinė šiaurės panevėžiškių ypatybė – priebalsių *š, ž, v, r, l*, kartais net dantinių sklandžiuųjų priebalsių *d, t, p* kietinimas, plg.: *šá.uds* „šiaudas“, *šá.udu/šau'du* „šiaudų“, *žbí-ds* „žydas“, *raī.k'* „reikia“, *letù.ve* „lietuviai“². Tarp balsių (dažniausiai trumpųjų) gali būti išlaikomas ar pailginamas sprogstamasis *t*: *attaīsa* „atitaīso“, *tètte* „tètė“.

NERETŪ ŠNEKTA

Ši šnekta labai mažai kuo skiriasi nuo gretimo kupiškėnų ploto. Jai būdinga svarbiausia skiriamoji kupiškėnų ypatybė – progresyvinė balsių *e* (>*e, é*), *e* asimiliacija (vertimas *a, a*) prieš kietąjį priebalsį ir po jo einantį kito skiemens užpakalinės eilės balsį galiniame skiemenyje ar vienskiemeniame žodyje, plg.: *atbā-ga* „atbėga“, *atsisā-dau* „atsisėdau“, *denā-la* „dienelė“, *gi.vāna.m* „gyvename“, *mař.ga* „mergà“, *pař.lai* „perlaī“, *rutā-las* „rūtėlės“, *ta.vaī* „tėvai“, *varšuvā-las* „Varšu-

vėlės“; *babū.ta* „babutė“, *gì.ma.m* „gimėme“, *gi.và.na.m* „givenome“, *latvàs* „latves“, *numīr.sma* „numirsime“.

Didžiojoje tarmės dalyje priebalsiai *j, k, g, š, ž, č* tariami labai minkštai. Po jų priešakinės eilės balsiai išlieka nepakitę, plg. *sù.se.ja* „Susėja“ (upė, už kurios šiaurėje baigėsi etninis lietuvių plotas). Šiai taisyklei išimtis gali sudaryti priebalsis *s*, žodžio *eiti* vediniai: *sā-da* „sėdo“, *sanūr*, „senų“, bet *s’ā-nas* „senas“, *ses’ù.la/s’asù.la* „sesulė“ (prieš minkštą priebalsį ir šių rytiečių būna *e*, prieš kietą priebalsį jis platėja, virsta *á* (æ): (*iš*)àja „išėjo“, bet *nebeisma* „nebeisime“, *nuvė-jis* „nuėjęs“. Žodžio pradžioje balsį *e* gali versti *a* daugelis rytiečių, bet paskutiniai pavyzdžiai rodytų, jog balsio *e* asimiliacijai didesnę įtaką turi ne po jo einantis priebalsis, o balsis (*àja* – *ē-jis*). Siauresnį rytiečių balsį padeda išlaikyti ne tik po jo, bet ir prieš jį einantis priešakinės eilės balsis (*aīisma* – *nebeisma*).

Išsaugodami tvirtapradį *áu* ir galinį *ái*, kupiškėnai ir anykštėnai kirčiuotus negalinio atviro skiemens ir tvirtapradžių dvigarsių *er, el, ai, ar, al* balsius *e, a* siaurina, verčia garsais, panašiais į *ė, o* (ar *e., a*): *daržė.li* „daržely(je)“, *tevé.lis* „tėvelis“, *rubė.ž’us* „rubežius“, *žėnitis*–ženytis „tuoktis; *mòna* „màno“, *sòka* „sàko“, *nebeatòmena* „nebeatmena“, *tarnóva* „tarnavo“. Nekirčiuoti, o galiniame skiemyne ir kirčiuoti šie balsiai dažniausiai išlieka nepakitę: *metēl’os* „meteliuos(e)“, *tekėja* „tekėjo“; *vėže* „vežė“, *mamās* „mamos“, bet ir *po.skum* „paskum“, *māžas, atnė.ši*.

Dialektologai naujuosius ir senuosius *ė, o* (*e, o*), tariamus su *e, a* atspalviu (paplatėjusius), kartais skiria pagal ilgumą, plg.: *kė.l’as* „kelias“ – *kė-la* „kėlė“, *rò.tas* „ratas“ – *prò.tas* „protas“. Neretų šnekte tas skirtumas iš klausos pastebimas retai (plg.: *daržė.li, vė.že., lò.tvai* „latviai“). Dažniausiai šie naujieji garsai yra, atrodo, tokie pat kaip ir senieji: *padėja, palidėja* „palydėjo“, *pradėja* „pradėjo“, *sulatvéja., žėdnu., gaspadō’r’u, pakavō’je*.

Nekirčiuotus *ie, uo* kupiškėnai sutapatina su nekirčiuotais pusilgiais *ė, o*. Neretų šnekte, kaip ir panevėžiškių bei kitose rytiečių tarmėse, šių dvigarsių tarimas nėra visiškai vienodas. Dvigarsis *ie* gali būti vienbalsinamas ne tik į *ė* (*dėvù.l’au* „Dievuli“), bet ir į *e, á* (*letù.vjull’a.tù.v’u* „lietuvių“), gali ir išlikti diftongoidu (*l’etuvàs* „lietuves“).

Nekirčiuotų *ie, uo* tarimas varijuoja dvejopai ar net trejopai, nekeisdamas žodžių reikšmės (*e, e/a, ‘e, o, uo/uo*), dar plg.: *metēl’os* „meteliuos(e)“, *miēstuos* ~ miestuosna „į miestus“. Suvienbalsintas dvibalsis gali būti redukuojamas ne tik į pusilgį, bet ir į trumpąjį balsį. Žodžio gale kupiškėnai vienbalsina ir kirčiuotus *ie, uo*, plg. *kokė.* „kokie“, *šelmò.* „šelmuo“. Šiuo atveju balsis yra pusilgis (nes kirčiuotas ir yra žodžio gale), o jo „priegaidė“ tradiciniuose aprašymuose vadintųsi kirstine.

Nekirčiuotus bendrinės kalbos *ė, o* šnekte atitinka rytietiški *e, a*, kurie dažniausiai būna pusilgiai ar trumpi: *susimaiše., išvaž’ava., pradėja*. Nekirčiuoti įtempti šie balsiai gali išlikti žodžio šaknyje (*tėvéli.s, kokė.* „kokie“), iliatyve (*šl.ton bažnī’č’on*) ir tuo labiau tautos dainose, kurių fonetika būna ir ne vienos tarmės: *akmenēl’o, krì.to, mirgėjo, pėrstovėjo, seg’ójo, ži.dėjo*. Galiniai nekirčiuoti *e, a* čia tariami *i, u* (*kraujúosi, mà.ni, kàdu*), nors buitinėje kalboje taip nesakoma.

Neretų šnekte įeina į dėsningai puntininkuojantį plotą: *pašví.ntina* „pašventina“, *iškłí.di* „išklydė“; *un* „ant“, *úntrai* „antrai“, *kù.* „ką“, *gòlu* „galą“, *ši.tu* „šitą“.

Šnekte yra trijų ilgumų balsiai. Ilgieji balsiai būna senoviniai ilgieji ir kirčiuoti. Pusilgiai balsiai būna kirčiuoti senoviniai trumpieji *i, u* (*e, o*), pailgėjantys iki pusilgių, ir nekirčiuoti ilgieji balsiai, trumpėjantys iki pusilgių ar trumpųjų. Trumpieji balsiai būna: a) kirčiuoto negalinio skiemens *a, e, o, e*; b) kirčiuoto galinio skiemens ir vienskiemenių žodžių *i, u*; c) nekirčiuoti buvę trumpieji balsiai (*a, e* kiek redukuoti ir kokybiškai); d) nekirčiuoti buvę ilgieji balsiai, dažniau trumpinami iki pusilgių, pavyzdžiui: *pakavó:je, bra.l'ù.kas* „broliukas“, *palì.ka.* „paliko“, *kì.š'k'u* „kiškių“, *kì.ta.s* „kitos“, *bù.va./bù.va* „buvo“, *ta.vai.* „tėvai“, *sòka* „sąko“, *išvaž'áva.* „išvažiavo“, *kàr'ui* „karui“, *trìs, visi, kapùs.* Žodžio galo kirčiuotuose ir nekirčiuotuose skiemenyse būna dviejų ilgumų balsiai – pusilgiai ir trumpi (ilgieji variantai pasitaiko rečiau, plg. *sanū.* „senų“, *le.tuvĩ:s~lietuvĩs, mamã:s* „mamos“). Kirčiuoti *i, u* gali pailgėti ir daugiau. Tada jie būna tarpiniai tarp pusilgių ir ilgųjų, jų priegaidė jau panaši į tvirtagalę, plg. *bra.l'ù.kas/bral'ũ.kas* „broliukas“.

Kupiškėnų kirčio atitraukimas būna sąlyginis, tai yra iš trumpos galūnės į gretimą (priešpaskutinį) ilgą skiemenį: *mař.ga* „mergà“, *vař.tus* „vartùs“. Į trečiąjį skiemenį nuo galūnės (kai antrasis skiemuo trumpas) kirtis dažniausiai neatitraukiamas, plg. *řetuvã:s~lietuvẽs.* Lyginant kirčio vietą, Neretū šnekte kirtis gali būti atitraukiamas ir iš trumpo ir net iš ilgo (pusilgio) galinio skiemens į gretimą trumpą skiemenį: *trè:ji* „trejì“ (dainose – ir *pà:ti* „patì“, *tù:r'u* „turiù“), *lietuvjù./letù.vju~lietuvijũ.*

Kaip uteniškiai ir vilniškiai kupiškėnai išmeta veiksmazodžių galūnių *-ime, -ite* balsį *i* (*nebeĩsma* „nebeisime“, *numĩr̃sma* „numirsime“, bet *nusiturė:ja.* „nusiturėjo“, *susimaiře.* „susimaisė“, įterpia priebalsį *j* daugiskaitos kilmininke tarp *v* ir *u* (*letuvju/l'a.tù.v'u.* „lietuvijų“), kaip panevėžiškiai trumpina kai kuriuos galinius dvigarsius (*dabar̃./dabàr/dabà*). Balsių *e, e* virtimas *a, a* prieš kietuosius priebalsius ir galiniame skiemenyje pakeičia prieš juos esančius minkštuosius priebalsius į kietuosius (plg. *rutã:las* „rūtelės“).

AKNYSTŌS-SUBĀČIAUS ŠNEKTOS

Skiriamosios Aknystōs-Subāčiaus šnektos ypatybės – trijų ilgumų balsiai kirčiuotame žodžio gale (plg. *akĩs* – *la.kĩ.s* „lokys“ – *akĩ:s* „akyse“) ir nekirčiuotų garsų *e* ir *ie, o* ir *uo* opozicijos neutralizacija.

Uteniškų tarmėje ir Aknystōs-Subāčiaus šnekte yra šie balsiai:

<i>i</i>		<i>u</i>		<i>i</i>	(<i>bi</i>)	<i>u</i>
<i>e</i>	(<i>ε</i>)	<i>o</i>				
(<i>e.</i>)		(<i>a.</i>)		<i>e</i>	(<i>æ</i>)	<i>a</i>

Kaip ir gretimose tarmėse, uteniškų dvigarsiai yra grynieji (*ie, uo*), sudėtiniai (*ai, au, ei, æu, ui*), mišrieji (*a, e, i, u + l, r, m, n*) ir ilgieji (*i, u, e + l, r, m, n, i, u*).

Uteniškų (ir vilniškų) garsai *am, an, em, en, a, e* verčiami *um, un, im, in, u, i* (nekirčiuoti lieka pusilgiai), plg. *grú.mda.* „gramdo“, *sà.kunt* „sakant“, *sú.mtis* „samtis“, *u.ža.lẽ.lis/užalẽ.lĩ.s* „ąžuolėlis“ (ir *tadù* „tada“), *nuskiñdus* „nuskendus“, *pĩ.m'p'a.* „pempė“, *prigėri.* „prigėrė“.

Nekirčiuotus garsus *é* ir *ie* šnekteje atitinka *e*, *ɔ*, ir *uo* – *a*, pavyzdžiui: *se.déjus* „sédėjusi“, *te.vè.li.s* „tèvelis“, *ù.p'a.(j)* „upé(je)“, *pe.v'à.la* „pievelé“, *nuvè.s'te* ~ nuvežtie „nuvežti“, *li.pt'a* ~ liptie „lipti“, *a.s'k't'a* „ožkytė“, *bura.kēlis* „burokēlis“, *ja.kai.s* „juokais“. Absoliutiniame žodžio gale balsis *e* dažniausiai tariamas atviras (*á*), bet kartais gali išlikti ir uždaras. Taip tariama ir kirčiuotuose galiniuose skiemenyse, pavyzdžiui: *duktē* „duktė“, *duntuvē* „dumtuvė“, *nam'à* „namie“, *kal'bà.s* „kalbės“, *ka.k'às* „kokiuos(e)“, *sesà* „sesuo“. Labai retai nekirčiuoti dvibalsiai gali išlikti, pavyzdžiui: *lietu.viškai*, *m'à.tuos* (Gáršvinė).

Trumpasis balsis *a* uždaroje kirčiuotoje galūnėje ir tvirtagaliuose bei nekirčiuotuose dvigarsiuose *a + l, r, m, n* gali būti redukuojamas, pavyzdžiui: *visàs* „visas“, *šald'tis* „šaltis“. Supriešakėjęs *á* (æ) vartojamas po minkštojo priebalsio žodžio gale ir prieš kietą priebalsį: *žal'à* „žalia“, *n'àš* „neš“.

Panašiai kaip kitose rytų aukštaičių tarmėse (iki panevėžiškių) tų pačių žodžių pradžioje vietoj bendrinės kalbos *e* tariamas *a* (plg. *aít'* „eiti“), bet išlieka ir *e* (plg. *eži.s* „ežys“) arba prieš jį pridodamas *j* (*jè.žeras* „ežeras“). Balsis *ɔ* (neretai ir *e*) šnekteje ir visoje uteniškių tarmėje ištariamas atviras, su balsio *a* (*e*) atspalviu. Keliuose šnektos žodžiuose kirčiuotą *a* atitinka *o*: *do* „dar“, *lotv'aí* „latviai“, *papó.saka.s'u* „papasakosiu“.

Balsiai *i, u* gali būti ilgi, pusilgiai ir trumpi, o balsiai *e, a* – pusilgiai ir trumpi, plg.: *í.la* „yla“, *ú.ža.las* „ažuolas“, *ì.žas* „ižas“, *ù.t'a.lɛ* „utelė“, *bì.t'a.s* „bites“, *à.ž'aras* „ežeras“, *trišà.ki.s* „trišakis“, *ut'alà* „utelė“, *dì.deli.s* „didelis“, *ma.ki.ta.jà.va* „mokytojavav“, *te.vè.li.s* „tèvelis“, *te.ví.ne* „tèvynė“, *pasī.jem'a* „pašiemė“, *žma.ní.te* „žmonytė“, *grī.ža* „grīžo“, *kálna* „kalno“, *té.va* „tèvo“, *žì.na* „žino“.

Kirtis šnekteje gali būti sąlygiškai atitraukiamas iš trumpos galūnės į ilgą šaknį, pavyzdžiui: *devi'ni* „devyni“, *sū.nus* „sūnūs“, *dešim'ta* „dešimtą“, *laukus* „laukūs“, *pin'ki* „penki“, dgs. gal. *švint'es* „šventės“. Atitrauktinio kirčio priegaidė panaši į vidurinę arba lieka tvirtagalė. Kirčiuoti trumpieji balsiai *a, e* ilginami ne iki ilgųjų, o tik iki pusilgių, pavyzdžiui: *à.nas*, *išvaž'à.va*, *kè.l'a*, *n'àsà.ka*, *prà.ša* „prašo“. Nekirčiuoti ilgieji balsiai būna pusilgiai ir išimtiniais atvejais trumpėja iki trumpojo balsio, pavyzdžiui: *gi.v'à.na./gìv'à.na* „gyveno“, *bù.va./bù.va* „buvo“. Pusilgiai balsiai tariami kirčiuotame žodžio gale ir nekirčiuoti – vietoj senojo ilgojo balsio.

Pagal žodžio skiemenų struktūrą pusilgiai balsiai būna net septyniose pozicijose: kirčiuotoje bei nekirčiuotoje žodžio pradžioje, kamiene, žodžio gale, vienskiemeniuose žodžiuose. Trumpieji balsiai absoliutinėje žodžio pradžioje ir uždaruose žodžio kamieno skiemenyse būna tik nekirčiuoti.

Uteniškių tarmės atstovai yra pateikę dvi pusilgių balsių fonologines interpretacijas: jie laikomi atitinkamų ilgųjų bei trumpųjų balsinių fonemų variantais arba savarankiškoms fonemomis.

Aknystos šnekteje redukuojami ir išmetami trumpi galūnės balsiai (*kiēmus/kiēms*, *àns* „anas“, *kùrs* „kuris“), dvigarsis *an* kartais verčiamas *un* net iliatyvo antrinėje galūnėje, plg. *gi.vē.nimun~gyveniman* „į gyvenimą“. Kirčiuoti ir nekirčiuoti buvę ilgieji balsiai *a, e* šnekteje gali ir išlikti, ir susiaurėti: *ce* „čia“, *pà.cei* „pačiai“, *žōdzis* „žodis“.

Latvijos lietuvių šnektas paveikė latvių, slavų kalbos. Pavyzdžiui, Aknystos (ir Uodegėnų bei kitų šnektų) kirčiuoti ir nekirčiuoti garsai *é, o* kartais verčiami *ie, uo* ir atvirksčiai, plg.: *makíet* „mokėti“, *sasítie* „sesytė“, *duovanúot* „dovanoti“, *véns* „vienas“, *važós'u* „važiuosiu“, *girtoklél'ui* „girtuoklėliui“. Su latvių kalba sutampa kai kurių formų kiekybė, plg. *sàkam* „sakome“, *sàkat* „sakote“ ir t. t. Priebalsiai *l, r, s* ir net *š, c, d, t* prieš priešakinės eilės balsius gali būti nebe-minkštinami arba tariami tik pusiau minkšti.

Uteniškių tarmėje po sukietėjusių priebalsių *l, r, s*, kartais ir po junginių *ln, zt, zn, lt, ln, st, sn* absoliutiniame žodžio gale vietoj *i, i* tariami *ɫ, ɫ*, pavyzdžiui: *p'á.ɫɫ* „pelė“, *pakáɫnɫ* „pakalnė“, *varɫɫ* „varlė“, *k'apurɫɫ* „kepurė“, *pusɫɫ* „pusė“. Po sukietėjusių *l, r, s* vietoj *e* tariamas *ɛ*, pavyzdžiui: *lɛ.k'a* „lėkė“, *grɛ.bl'i* „grėbli“, *sɛ.já* „sėjo“.

Balsis *ɛ* tarmėje gali būti ilgas, o *ɫ, ɫ* – tik pusilgiai ir trumpi.

Sistemiškai kietinamas tik priebalsis *l* prieš *e*, plg.: *lá.das* „ledas“, *lá.idž'a* „leidžia“ ir pan. Priebalsiai *r, ž* ir kiti kietinami nesistemiškai, pavyzdžiui: *raĩk'a* „reikia“, *raĩkalas* „reikalas“, *à.žaran* „į ežerą“, bet *r'à.tas*.

IŠVADOS

Latvijos lietuvių rytų aukštaičių panevėžiškių (Skyronių), kupiškėnų (Neretų) ir uteniškių (Aknystos-Subačiaus) sudėtingos šnektos turi ir bendrų, ir skirtingų ypatybių. Šnektos į rytus nuo Skyronių pūtininkuoja, t. y. dvigarsius *am, an* verčia *um, un*, o dvibalsiai *ie, uo* įvairiai vienbalsinami, plg.: *šviñ.te* „šventė“, *tòs* „tuos“.

Neretų ir Aknystos-Subačiaus šnektos siejasi tuo, jog kirčio atitraukimas tik sąlyginis, t. y. iš trumpos galūnės į ilgą šaknį (jis stiprėja į vakarus nuo Skyronių). Jose yra trijų ilgumų balsiai (apie Aknystą, Subačių tik kirčiuotame žodžio gale).

Skyronių šnektą panaši į Neretų šnektą tuo, kad vienbalsina žodžio galo viensiemenių žodžių dvibalsius *ie, uo*, o į Aknystos krašto šnektas – priebalsių *r, s* kietinimu, plg. *raĩ.k'* „reikia“.

Skyronių šnektą nuo daugelio rytiečių šnektų skiria galimas fakultatyvus pokirtinių galinių ir kirčiuotų skiemenų balsių *i, u* platinimas, o nuo panevėžiškių – *i, u* neplatinamas, trumpųjų galūnės balsių išlaikymas.

Neretų šnektai būdinga svarbiausia kupiškėnų tarmės ypatybė – progresyvinė ilgojo bei trumpojo balsio *e* asimiliacija į *a* prieš kietąjį priebalsį bei užpakalinės eilės balsį. Samplaikose *a, e+l, r* ir dvibalsyje *ai* kirčiuotas pirmasis komponentas siaurinamas į *o, ɛ*, plg.: *mòna* „màno“, *vėže* „vėžė“.

Gauta
2000 12 20

Literatūra

¹ K. Garšva, Ciskodo lietuvininkų apylinkių šnektas, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1996, t. 36, p. 138–147; *idem*, Latvijos lietuvių tarmių sintaksės ypatybės ir tekstai, *Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai* (LKK), 1986, t. 25, p. 218–241.

² A. Butkus, Latvių kalbos įtaka Skyronių lietuvių šnektai, *Kalbų ryšiai ir sąveikos* (LKK), 1989, t. 28, 55–61.

Kazimieras Garšva

**THE LITHUANIAN DIALECTS OF ŠKIRĀNI,
NERETA AND AKNĪSTE OF LATVIA (PHONETICS)**

S u m m a r y

The subdialect of Škirāni belongs to the dialect of Panevėžiškiai, the subdialect of Nereta to the dialect of Kupiškėnai, and the subdialect of Aknīste-Subate – to the dialect of Uteniškiai. The exceptional peripheral feature of the northern dialect of Panevėžiškiai – the hardening of the consonants *š*, *ž*, *v* and *r*, e. g.: *šáuds* ‘šiaudas’, *raĩk* ‘reikia’, – appeared in the subdialect of Škirāni under the influence of the Latvian language.

The progressive assimilation of the vowels *ė* and *e* – their turning into the vowels *a* and *a'* before a hard consonant and the following it back vowel of the other syllable and in the last syllable or a monosyllabic word, e. g.: *mařga* ‘merga’, *latvàs* ‘latvis’, is characteristic of the subdialect of Nereta. The stress can be attracted not only from a short inflexion to a long syllable. In the word forms, when starting to stress the same syllable, the stress is sometimes also attracted from a short and even long (half long) last syllable to a short syllable, e. g.: *letuvjũ/l'atĩvju* ‘lietuvių’.

The distinctive feature of the subdialect of Subate-Aknīste is the vowels of three lengths (short, half long and long) in the end of a stressed word and the neutralisation of the opposition of unstressed sounds *ė* and *ie*, *o* and *uo*. The consonant *l* is systematically made hard before the vowel *e*, and *r*, *ž* etc. are made hard unsystematically: *lādas* ‘ledas’, *ažarañ* ‘į ežerą’. The stress can be attracted from a short inflexion to a long root, e. g.: *pinkì* ‘penki’.